

Russiske nasjonalister vs vestvendte siden Den kalde krigens slutt¹

Iver B. Neumann, Norsk Utenrikspolitisk Institutt (NUPI), iver@nupi.no

ARR, 29 (3-4) 2017, spesialnummer om Russland

Sammendrag

Russland definerer seg selv som en stormakt i relasjon til Europa og Vesten. Den første delen av artikkelen sporer hvordan en fortelling om storhet fokusert på å være en del av nåværende europeiske sivilisasjon ga etter for en fortelling om hvordan Russland er stort gjennom sin overlegenhet for et Europa som nå er rottet og dekadent. Den førstnevnte fortellingen la til rette for samarbeid med Europa og Vesten, mens den andre la til rette for konfrontasjon. Den andre delen av artikkelen argumenterer for at Russlands overlegenhetskompleks ikke er holdbar i lengden. Det er vanskelig å se hvordan Russland, i møte med det formative strukturelle presset fra statssystemet, vil kunne opprettholde sitt overlegenhetskompleks. En stat som ikke innretter seg på den måten at den enten kan få anerkjennelse som en stormakt ved sette ting igjennom og/eller ved å bli etterlignet av andre, vil sannsynligvis ikke kunne opprettholde den statusen. Kostnadene med å bevare stormaktsstatus uten radikal politisk og økonomisk endring ser ut å til å vokse raskt. Hvis Russland ønsker å bevare sin status, trengs det en helomvending. En slik helomvending kan imidlertid i seg selv ikke være en tiltrekkelig løsning, for hvis Russland ikke gjør noe med de grunnleggende årsakene til dets oppfattede mindreverdigheit vis-a-vis Europa, vil Russlands sykliske skifter mellom en vestliggjørende og en fremmedfiendtlig posisjon være dømt til å fortsette.

¹ Arbeidet med artikkelen ble finansiert av Norges Forskningsråds program «Undermining Hegemony», prosjektnummer 240647. Takk til Minda Holm for solid assistance.

Russlands Europa, 1991-2016: Fra mindreverdighet til overlegenhet

Da Sovjetunionen falt sammen gikk Russland inn for en utenrikspolitikk basert på samarbeid med Europa og Vesten. Etter å ha okkupert Krim i 2014, støttet og tilrettela russiske myndigheter for et opprør mot myndighetene i nabolandet Ukraina. I 2015 forlot Russland *Treaty on Conventional Forces* i Europa, samtidig som de igangsatte en militær oppbygging langs hele sin vestlige grense. I 2016 gikk de inn med støtte til sin allierte Syria, på en måte som førte Russland inn i direkte konflikt med vestlige myndigheter. I løpet av de siste 25 årene har en dermed sett en helomvending fra samarbeid til konflikt mellom Russland og Vesten.

Det finnes mange måter å forklare slike fundamentale endringer i utenrikspolitikk på -- Russlands posisjon i det internasjonale systemet, interne byråkratiske stridigheter og politiske ledes motiver, ideer. Jeg begynner ut i fra en antagelse om at samfunn og deres stater søker anerkjennelse, og at stater på en eller annen måte må forholde seg til hvilket grunnlag samfunnet mener at de bør søke anerkjennelse ut i fra.² Dette grunnlaget vil være omstridt, og mitt første mål med denne artikkelen vil være å kartlegge omstidelsen slik den har utfoldet seg over de siste 25 årene.

² Det er en rekke tilnæringer som har fulgt dette brede programmet, og de kan alle spores tilbake til Hegel. For en oversikt, se Iver B. Neumann, *Uses of the Other: «The East» in European Identity Formation* (Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1999); også Sergei Prozorov «In and Out of Europe: Identity Politics in Russian-European Relations» i Eiki Berg and Piret Ehin (eds) *Identity and Foreign Policy: Baltic-Russian Relations and European Integration* (Aldershot: Ashgate, 2009): 133-159; Viatcheslav Morozov and Bahar Rumelili «The External Constitution of European Identity: Russia and Turkey as Europe-Makers» *Cooperation and Conflict* 47, 1 (2012): 28-48.

Hva gjelder Russland, har de fra dets begynnelse ikke bare ønsket å bli anerkjent, men dertil å bli anerkjent som en stormakt.³ Jeg har fulgt den russiske debatten om Europa siden sovjettiden, og jeg har ennå til gode å komme over en debatt deltaker som har argumentert for å gi opp dette utenrikspolitiske målet. Det er en selvfølge i debatten at Russland skal være stormakt. Denne observasjonen ligger til grunn for hele argumentet som skal utvikles i denne artikkelen.

Argumentet går på hva det betyr for russere at deres land skal være «stort». Jeg sporer hvordan to måter å tenke om Russlands storhet har kollidert etter Mikhail Gorbatsjovs sensurlettelse som følge av av perestrojka-politikken på slutten av 1980-tallet. 1991 var glanstiden for Russlands vending mot Europa. Staten, og en rekke offentlige stemmer, ville at Russland skulle være en «normal nasjonalstat», det vil si, et normalt liberal-demokratisk og kapitalistisk europeisk land. Imot denne vestvendte eller liberale representasjon av Europa stod det som først var en provisorisk sammensetning av gamle kommunister og høyre-vendte nasjonalister, som fremsatte en alternativ representasjon basert på ideen om at det iboende russiske trekket var å ha en sterk stat. Denne artikkelen kartlegger hvordan denne sistnevnte posisjonen etter hvert ble konsolidert som en fullt ut fremmedfiendtlig nasjonalistisk representasjon av Europa. Jeg bruker begrepet fremmedfiendtlig for å understreke at det dreier seg om et syn der Russland sees på som utvalgt av historien og/eller gud som a) en egen og spesifikk sivilisasjon som b) er kvalitativt bedre enn andre nasjoner og for å

³ Anatoliy Reshetnikov, *Russia as a great power*, Ph.D thesis (Central European University, forthcoming); Iver B. Neumann, «Russia's standing as a great power, 1492-1815» in Ted Hopf, ed., *Russia's European Choices* (New York, NY: Palgrave, 2008), s. 11-34; Iver B. Neumann, «Russia as a great power, 1815-2007», *Journal of International Relations and Development* 11: 2 (2008), s. 128-151; Jeffrey Mankoff, *Russian foreign policy: the return of great power politics* (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2009), s. 153.

understreke hvordan denne formen for nasjonalisme er mer enn en spirituell eller patriotisk feiring av Selvet ved at det også eksplisitt benyttes fiendtlige troper i diskusjon om enten alle eller enkelte minoriteter og utenforstående grupper.⁴ Under Putin-årene fikk denne fremmedfiendtlige nasjonalistiske posisjonen gradvis mer fotfeste ved at en annen versjon av nasjonalisme med lang tradisjon i Russland ble inkorporert, nemlig spirituell nasjonalisme. Som reaksjon på skiftet i samfunnsdebatten, men også på grunn av faktorer som utviklingen i Ukraina og gryende misnøye blant liberalere i Moskva og St. Petersburg, tok den russiske staten fra 2013 og fremover til seg en fremmedfiendtlig nasjonalistisk posisjon.⁵ Den offisielle russiske posisjonen er nå at Russland selv er det Sanne Europa, en konservativ stormakt som verner om Europas sanne kristne arv fra det Falske Europa, definert gjennom Vestens dekadens og fordervelse. Dersom Russland hadde et mindreverdighetskompleks vis-a-vis Europa i 1991, har det komplekset 25 år senere blitt snudd om til et overlegenhetskompleks.

Historiene som et land forteller om seg selv og andre er ikke direkte avgjørende for utenrikspolitikk. Enhver utenrikspolitisk handling har utgangspunkt i en rekke kilder. Likevel er det åpenbart at handlingsrepertoaret overfor en samarbeidspartner skiller seg fra repertoaret overfor en uttalt motstander. Som en russer ville ha sagt, er det *ikke tilfeldig* at de dominerende sosiale fortellingene om Europa som et ideal som Russland ville tjene på å følge, gikk hånd i hånd med en utenrikspolitikk basert på samarbeid. Tilsvarende er det ikke

⁴ Andre begreper, som fundamentalistiske nasjonalister, har også blitt brukt til å beskrive denne gruppen, se Margot Light (2003) «In search of an identity: Russian foreign policy and the end of ideology», *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 19:3, 2003.

⁵ Jeg har fulgt den faglige litteraturen om dette på fem sprog i tredve år. Samtlige studier jeg kjenner til, konkluderer med en dreining i nasjonalistisk retning.

overraskende at dagens dominerende fortellinger om hvordan Russland er overlegen Europa har tatt mer plass parallelt med dagens konfrontasjonspolitik.

Helomvendingen i Russlands tilnærming til Europa over de siste 25 årene har presedens. I kjølvannet av Napoleonskrigene dominerte historier om hvordan Russland var overlegent det liberale Europa vis-a-vis fortellinger om hvordan Russland burde forsøke å kopiere Europa. Etter Russlands tap i Krim-krigen gjentok dette seg, og igjen på slutten av det 19. århundre. Stalins bevegelse vekk fra europeisk marxisme for å bygge sosialisme i ett land er en ny variant av samme tema. Mens min første hensikt i artikkelen er å spore helomvendingen, er min andre intensjon å argumentere for at denne helomvendingen er en del av et syklisk mønster i russisk historie, hvor perioder med russiske fortellinger om Europa som noe man ønsker å emulere etterfølges av perioder hvor fortellinger om europeisk dekadens og forfall tar over. Denne syklusen ser ut til å være drevet av Russlands vedvarende tilbakeliggenhet i å produsere økonomiske og politiske ordener sammenliknet med Europa. Hvis Russland hadde eksistert i særegen isolasjon, ville ikke dette ha betydd noe. Statssystemet er imidlertid et selvhjelpssystem, hvor stater som ikke klarer å holde seg med en økonomi og en samfunnsorden som gjør det mulig å holde tritt med de ledende maktene, uunngåelig blir marginalisert. Det følger av dette at enhver makt som ønsker å bli anerkjent som stor, må ha en økonomisk og politisk base som kan opprettholde det kravet. Det kan trekkes to konklusjoner fra dette. For det første vil Russlands nåværende overlegenhetskompleks nok en gang forvandles til et mindreverdighetskompleks en gang i fremtiden. For det andre, så lenge landet ikke lykkes enten med å kopiere Europa og Vesten eller å selv komme opp med en tilsvarende

effektiv og konkurransedyktig sosial orden, vil Russlands tilbakeslagssyklus med å fortelle historier om Europa måtte fortsette.

1990-årene

Gorbatsjovs Perestrojka fikk de gamle russiske debattene om Europa til å blusse opp igjen. Den gamle kommunisthistorien om hvordan Europa representerte en fortid som Sovjetunionen hadde lagt bak seg, var ikke lenger holdbar. I dets sted utviklet det seg et dominerende statlig narrativ om hvordan Russland måtte “bli med i sivilisasjonen” igjen for å kunne opprettholde sin storhet, men også en veldig annen historie om hvordan Russland burde bevare sin storhet ved å være tro mot et av de idealene som ble delt mellom både tsar- og sovjetregimene, nemlig at russisk storhet lå i å mobilisere en stat som kunne handle raskt, hensynsløst og avgjørende. I august 1991 ble kuppet mot Gorbatsjov katalysert av denne fortellingen, og det var blant annet denne fortellingen som president Jeltsin angrep da han stormet Folkekongressen i oktober 1993. Etter at Jeltsin brukte væpnet makt mot sitt eget parlament, bremses debatten opp og utviklet seg til å bli mer en posisjonskamp mellom liberalere på den ene siden og spirituelle romantiske nasjonalister på den andre, med en fremmedfiendtlig nasjonalistisk posisjon som ble bygget opp i kulissene.

I 1991-1992 var den statssentrerte historien bare én av en rekke nasjonalistiske fortellinger som utfordret den liberale. Det tok imidlertid ikke lang tid før den statssentrerte fortellingen inkorporerte andre nasjonalistiske fortellinger, med sikte om å konsolidere seg som en fullverdig fortelling om både Russlands spirituelle storhet, og Europas spirituelle svakhet. Fortellingen klarte til slutt å fortrenge det liberale narrative om hvordan Russlands storhet lå i å samarbeide med det

mer økonomisk avanserte Europa.

Det direkte målet for den statssentrerte fortellingen var den liberale fortellingen som hadde sprunget ut fra staten selv. Den russiske staten som etterfulgte Sovjetunionen tok til seg en liberal posisjon, med vektlegging av individuelle rettigheter og statlig forutsigbarhet, som sin egen. Allerede i sin tidligere rolle som utenriksminister for den russiske sosialistiske sovjetrepublikken, hadde Andrej Kozyrev promotert tanken om at Russland burde bli med i samfunnet av siviliserte land, og lære fra de europeiske stormaktene. Denne fortellingen var en historie om russisk underlegenhet, fordi studenten er per definisjon underlegen læreren i de områdene hvor de interagerer i kraft av de rollene. Den liberale fortellingen om hvordan Russland måtte bli med igjen i en sivilisasjon som de formodentlig hadde forlatt var derfor direkte uforenlig med det grunnleggende premisset om at Russland burde være en stormakt. Ideen om en russisk «retur til sivilisasjonen» mistet derfor raskt tautrekkingen over statens posisjon om dets forhold til Europa.

Dette ble tydelig allerede i januar 1993, da Jeltsin bemerket at “Russlands selvstendige utenrikspolitikk startet med vesten”, men at det nå var på tide å “bygge relasjoner med alle land, være det fra Vesten eller Østen, Europa, eller Asia.”⁶ Gitt denne nye situasjonen, gikk Kozyrev inn for å konfrontere liberalismens mer fundamentale motstandere: nasjonalister. Hans konklusjon var at i mangel av en overbevisende historie om russisk storhet, lyktes statssentristene med å tvinge myndighetene vekk fra den liberale posisjonen og mye nærmere den nasjonalistiske. I 1993 resulterte det i intet mindre enn en væpnet konfrontasjon. Kommunistene og nasjonalistene

⁶ Som sitert i Suzanne Crow, *The making of foreign policy in Russia under Yeltsin* (Munich: Radio Free Europe/Radio Liberty, 1993), s. 76.

hadde forent krefter i en Nasjonal redningsfront, ofte referert til som rød-brune, og forskanset seg i Folkekongressen, først politisk, så fysisk. Jeltsin tok selv ansvar for å rydde ut av parlamentet med støtte fra militæret i oktober 1993. Nok en gang tydde staten til vold for å redefinere det offentlige politiske rom, og flere parlamentarikere ble drept, samtidig som enkelte aviser ble bannlyst og andre ble sensurert. "Vi vil ikke tillate mer ettergivenhet for kommunisme-fascisme i Russland", konkluderte Jeltsin med i hans TV-sendte tale til folket 6. oktober. Hvis sammenstøtet selv var en del av den russiske debatten om Europa, var også myndighetenes forklaring for sin reaksjon det. Etter oktober-hendelsene refererte Jeltsins pressetalsmann Viatsjeslav Kostikov til europeiske idealer for å forsvare statens handlinger.⁷

Til tross for tilbakeslaget kom nasjonalismen tilbake med full kraft, akkurat som etter kuppforsøket to år tidligere. De ble blant annet hjulpet av resultatene fra parlamentsvalget i desember 1993, hvor statssentristiske kandidater vant nesten halvparten av alle de avgitte stemmene for kandidater til Dumaen eller til det lavere kammeret. Staten i Russland under Jeltsin var rett og slett ikke effektiv nok i å etablere den nødvendige stabile konfigurasjonen av det politiske rom. Entusiasmen over Europa som modell, som karakteriserte statens posisjon da Jeltsin kom til makten, hadde tydelig blitt utvannet ved slutten av 1993. I dets sted stod en insistering på at en trengte partnerskap på likt grunnlag.⁸ Kampen mellom de liberale og de statssentrerte posisjonene fortsatte med full kraft. Statssentrister og nasjonalister av alle slag var på offensiven, og staten tilpasset dermed også sin posisjon. Fra midten av 1990-tallet og fremover vektla sentrale myndighetspersoner i økende grad Russlands eurasiatiske karakter. Da Evgenij Primakov ble utenriksminister (1996-1998), gjorde

⁷ *Rossiyskie vesti*, 19 October 1993. Merk bevegelsen vekk fra en forståelse av en sterk stat som en som får ting gjort med minimum maktytelse, til en som handler med makt og direkte.

⁸ Anne L. Clunan, *The social construction of Russia's resurgence: aspirations, identity, and security interests* (Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 2009), s. 60-72.

han det til sin hovedoppgave å bli kvitt med en vestig-orientert politikk til fordel for en multipolar orientering.⁹ "Europa" ble satt til side til fordel for "Eurasia". Ikke bare Europas overlegenhet var forsvunnet, men også dets privilegerte partnerstatus.

I andre halvdel av 1990-tallet begynte ulike statssentrerte og nasjonalistiske fortellinger om Russlands storhet å komme sammen i en overordnet fortelling. Sammenvevingen av fortellinger var delvis et resultat av samarbeid mellom ulike grupper nasjonalister. Som et eksempel på hvordan denne prosessen fungerte og fremdes fungerer, vil jeg se nærmere på det veldokumenterte tilfellet med den nasjonalistiske entreprenøren Aleksander Dugin, ikke nødvendigvis fordi han selv er særlig innflytelsesrik med tanke på utenrikspolitikk, men fordi arbeidet hans med å bringe ulike grupper og ideer sammen er symptomatisk for strømlinjeformingen av statssentrerte og nasjonalistiske fortellinger i en overordnet fremmedfiendtlig nasjonalistisk fortelling om Russlands overlegenhet vis-à-vis Europa, som marginaliserte den liberale fortellingen. Dugin er i så måte sentral som premissleverandør, og har klart å gå fra å fremstå som utpreget sær på slutten av 1980-tallet til å være en mainstream-nasjonalist i dag, og det uten nevneverdig justering av egen posisjon.

Dugin kom fra en gammeltroende militærfamilie og ble allerede som ung mann på begynnelsen av 1980-tallet oppslukt av nasjonalistisk og fascistisk tenkning. Etter å ha blitt utvist fra universitetet, klarte han til slutt å få avlagt en doktorgrad, og bygget seg derefter opp ved hjelp av strategiske samarbeidsrelasjoner. Listen over Dugins samarbeidspartnere over årene er en

⁹ Christian Thorun, *Explaining change in Russian foreign policy: the role of ideas in post-Soviet Russia's conduct towards the west* (Palgrave Macmillan, 2009), s. 31-41.

overslagsliste over hvem som er hvem av fremmedfiendtlige nasjonalister i Russland. Han ble med i Pamjat» som 25-åring i 1988. Han jobbet med Prokhanov på avisen *Den»* (fra 1993, *Zavtra*), til den dag i dag hovedpressen for fremmedfiendtlige nasjonalister. Han jobbet tett ikke bare med Prokhanov og hans venner i Generalstaben, men også med lederen av det nye kommunistpartiet, Gennady Zyuganov, til det punktet at Shenfield tror at «han sannsynligvis spilte en betydelig rolle i å formulere den nasjonalistiske kommunistiske ideologien som var Zyuganovs kjennetegn».¹⁰ Dugin oversatte europeiske fascister, publiserte på nytt russiske eurasiatere fra mellomkrigstiden, og, viktigst for den russiske debatten om Europa, så skrev han en rekke monografier. Den mest grunnleggende teksten for å forstå hans perspektiv på Europa er også hans viktigste arbeide, "Grunnlaget for geopolittikk: Russands geopolitiske fremtid".¹¹

Dugins protagonister er masser, ledere, og topografi. Bortsett fra lederne og de tenkerne som gir dem operasjonelle ordninger, eller teori, som Dugin kaller det, har individer som sådan ingen rolle i politikken. Den grunnleggende konfrontasjonen er mellom land og hav. Eurasia er land; USA og Storbritannia, havet. Sivilisasjoner, eller super-etnisiteter, er de sentrale politiske entitetene. Som alle etniske grupper, springer de mystisk ut av jorden, og, tilsvarende mystisk, utstråler de en kvalitet som Dugin, etter Eurasianisten Lev Gumilev, kaller hva man alt for direkte kan oversette med "pasjonaritet" («*passionarnost*'») – det klinger stivt på russisk også). Gumilev definerte pasjonaritet som den prosessen hvor organismer absorberer biokjemisk energi fra naturen,¹² men det som ser ut til å betegnes bak dette mystiske perspektivet er noe nærmer seg en slags

¹⁰ Stephen Shenfield, *Russian fascism: traditions, tendencies, movements* (Armonk, NY: M.E. Sharpe, 2001), s. 192.

¹¹ Aleksandr Dugin, *Osnovy geopolitiki: geopoliticheskoe budushchee rossii* (Moscow: Arktogeya, [1997] 1999).

¹² Marlène Laruelle, «Aleksandr Dugin: A Russian version of the European radical right?» (2008), s. 68, <http://www.4pt.su/en/content/aleksandr-dugin-russian-version-european-radical-right>, accessed 1 March 2016.

realisert kollektiv vilje. Merk dere det voluntaristiske fokuset her. Dugin likner på mellomkrisgeopolitikere som Rudof Kjellén i å behandle politiske enheter som organiske størrelser, men han er mye mer insisterende enn det de var på viktigheten av vilje, og, av same grunn, irrelevansen til materielle ressurser.

For Dugin er Landet, eller Hjertelandet, Eurasia. Det er en sivilisasjon, et super-ethnos. Landets grunnleggende fiende – for det er viktig å ha fiender – er dermed Havet og dets ideologiske forkledning, Atlantisisme. Havet, det vil si USA og Atlantisisme, konspirerte om å henrette Sovjetunionen.¹³ Den historiske oppgaven for Russland fremover er derfor å samle hele det eurasiatiske Hjertelandet rundt en messiansk russisk stat og mobilisere for en krig mot USA og Atlantisisme. Dette er i tråd med Russlands historiske skjebne, fordi Russlands "pasjonaritet" er høy. Russlands skjebne er derfor å bygge en gigantisk stat eller et imperium ut fra Eurasia. For Dugin, vil et slikt imperium være større enn Sovjetunionen.¹⁴

Som Andrej Tsygankov har påpekt, kan det Dugin driver med karakteriseres som en "krigsdiskurs".¹⁵ Dugins feiring over det å ha fiender og å kunne føre krig mot dem, hans feiring av «den sterke mann»-modellen for politikk, hans anti-semitisme, hans religiøse mystisisme

¹³ Dugin, *Osnovy geopolitiki*, s. 367.

¹⁴ Dugin, *Osnovy geopolitiki*, s. 251-253. En innvending mot å kalle eurasiater for fremmedfiendtlige er at de feirer politisk fellesskap der etniske nasjonalister fordømmer det. Dette er imidlertid en svak innvending, ettersom Eurasianisme er en imperialistisk ideologi, hvor andre etniske grupper kun anerkjennes som undersåtter til russiske mestere. I andre sammenhenger er de sett på som fiender. Slik fransk og engelsk nasjonalisme og rasisme var viktig for å forstå franske og britiske imperier, er russisk nasjonalisme viktig for å forstå modern russisk imperialisme. Se Pål Kolstø, «The ethnification of Russian nationalism» in Pål Kolstø and Helge Blakkisrud eds., *The New Russian nationalism: imperialism, ethnicity and authoritarianism 2000-15* (Edinburgh, Edinburgh University Press, 2016) og Marlène Laruelle, *Russian Eurasianism: An Ideology of Empire* (Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 2008).

¹⁵ Andrei Tsygankov, «Hard-line Eurasianists and Russia's contending geopolitical perspectives», *East European Quarterly* 32: 3 (1998), s. 329.

parallelt med tekno-optimisme, hans raljering mot amerikansk konsumerisme og materialisme, hans støtte til en anti-opplysning, konservativ revolusjon, hans direkte bruk av europeiske fascistiske tenkere som Julius Evola (1898-1974) og Jean Thiriart (1922-1992), og også hans kontakt med det ekstreme høyre i Frankrike, Hellas, Serbia og andre steder,¹⁶ har gjort at flere observatører har klassifisert ham som fascist.¹⁷ Dette er berettiget, og Dugin omfavner selv fascismen. Navnet han valgte for partiet han lanserte i 1993 var Nasjonalbolsjevikene, et navn som historisk sett har vært en betegnelse for kommunist-fascistisk samarbeid. Hovedpoenget hva gjelder hans syn på Europa, er derimot at Dugin står i en solid fascistisk tradisjon som ikke bare støtter opp om en brennende nasjonalisme på vegne av en stat, men også i å bygge opp et fascistisk Europa. Fascistiske all-Europeiske bevegelser blomstret gjennom hele mellomkrigstiden. Alliansen mellom Fascistiske Italia og Nazi-Tyskland varte inntil Mussolinis fall fra makten. I nesten alle europeiske mellomkrigsparter pågikk det en sentral ideologisk debatt mellom de som ville dra grensene for en nasjon etter språk (f.eks høytysk) og de som ville dra grensene rundt et bredere kulturelt fellesskap (f.eks. pan-germanisme eller eurasianisme). Sistnevnte etablerte en relativt sterk internasjonal fascistisk bevegelse. Dugin og hans neo-eurasiatiske bevegelse er en arving fra denne tradisjonen. Den neo-eursiatiske eller fremmedfiendtlige nasjonalistiske posisjonen i russisk diskurs (slik den ble gjenopplivet av Dugin og hans samarbeidspartnere) hviler også på den russiske fremmedfiendtlige nasjonalistiske posisjonen slik den utviklet seg over de siste tiårene av det 19. århundre og de første tiårene av det tyvende. Som et desto mer fjernt utgangspunkt, hentyder Dugin til statens posisjon om offisiell nasjonalisme slik den utviklet seg fra 1833 og fremover, ved å understreke

¹⁶ Laruelle, «Aleksandr Dugin».

¹⁷ Dunlop, «Aleksandr Dugin's foundations»; Andreas Umland, *Theorizing post-Soviet Russia's extreme right: comparative political, historical and sociological approaches* (Armonk, NY: M.E. Sharpe, 2008).

hvordan russisk nasjonalisme er et spørsmål om *narodnost*» (nasjonalitetsfølelse) og *pravoslavie* (ortodoksi).¹⁸ Det er verdt å minne om at det tredje konseptet til den offisielle nasjonalismen til det russiske imperiet for 190 år siden var *samoderzhavie* – autokrati. Dugins omfavnelser av den sterke leder generelt, og, som vi skal se, Putin spesielt, betyr at dagens fremmedfientlige nasjonalistiske representasjon fremstiller seg som en arving til ikke bare Gumilev og tidligere eurasianister, men også til den panslaviske nasjonalismen fra slutten av det 19. århundre og den offisielle nasjonalismen fra tidlig 1900-tall.

For vestlige lesere som ikke er kjent med fascistisk tenkning fra den europeiske mellomkrigstiden og den russiske tradisjon, kan Dugin høres idiosynkratisk ut. Dette vil være en feilslått lesning. Jeg vil foreslå at vi heller tenker på Dugin og dagens fremmedfientlige nasjonalistiske representasjon av fienden som siste versjon av russisk antimoderne tenkning om Europa. Europa har blitt et falskt, amerikanisert Europa som må kvitte seg med sin konsumerisme og atlantisisme for å kunne gjenoppstå som et ekte Europa under russisk overhøyhet.¹⁹ Dugins linje om at Russland er det sanne Europa, fordi det har stått støtt ved sine pre-opplysningstid og pre-moderne verdier, er dypt festet i russisk messiansk tradisjon. Den lyktes også med å fortelle en historie om Russland og dets forhold til Europa som tilsynelatende ga kontinuitet til tre perioder med tsaristisk, sovjetisk og Putinistisk styre,

¹⁸ Dugin, *Osnovy geopolitiki*, s. 255. Doktrinen ble klekket av daværende Minister for Utdanning, Greve Uvarov, som svar på det som ble oppfattet som trusselen fra hjemme-dyrket liberalism; se Neumann, *Russia and the Idea of Europe* (London: Routledge, 1996), ss. 25-26.

¹⁹ Inspirert av Dostojevskij, introduserte jeg begrepet i *Russia and the Idea of Europe*, hvorfra, som Viacheslav Morozov har bemerket i «V poiskakh Evropy: possiyskiy politicheskiy diskurs i okruzhayushchiy mir», *Neprikosnovenny zapas* 4, 30: 1-7 (2003), fant den veien tilbake til den russiske debatten på egenhånd. Se også: Dmitry Shlapentokh, «The great friendship: geopolitical fantasies about the Russia/Europe alliance in the early Putin era (2000-2008) – the case of Alexander Dugin», *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe* 22: 1 (2014), s. 58.

under forestillingen om en "sterk stat". Gitt at historie er det kronologiske aspektet ved en politisk entitets identitet, er et slikt nasjonalt narrativ potensielt produktivt. Dette ble i økende grad tydelig på 2000-tallet, da den politiske debatten som sådan ble mer stilisert, endog fryst, og den fremmedfiendtlige nasjonalistiske posisjonen kom enda tydeligere frem i forgrunnen.

Putins Russland

På 2000-tallet så vi tilbakevendingen av et politisk landskap dominert av en sterk leder – president Vladimir Vladimirovich Putin. Etter terrorangrepet i USA 11. september 2001, var det en åpning mot vesten. Dette var også en tid hvor Putins nærmeste følge inkluderte markante liberalere som Andrej Illarionov. Likevel har den viktigste utviklingen så langt i det nye årtusenet vært en ytterligere svekkelse av den vestvendte representasjonen til fordel for en rekonstituert og konsolidert nasjonalistisk representasjon, samt statens omfavnelse av den sistnevnte posisjonen under president Putins tredje regjeringsperiode (2012-2018).

Høsten 1999, da Putin var statsminister, publiserte det russiske Utenriksdepartementet en "Mellomlangsigte strategi for Den russiske føderasjonens utvikling av relasjoner med den Europeiske Union (2000-2010)", hvor EU ble nevnt som Russlands strategiske partner.²⁰

EU var ikke Russlands eneste partner – Primakovs politiske linje om multipolaritet hadde gått vekk fra slikt – og det var ikke lenger en entitet som skulle bli emulert som en selvfølge, men en av mange entiter som Russland måtte interagere med. Staten tok til seg en posisjon mellom en liberal representasjon av Europa og en nasjonalistisk en, men nærmere den førstnevnte.

²⁰ Mankoff, «*Russian foreign policy*», s. 153.

Rett før årtusenskiftet publiserte Putin en tale til nasjonen som presenterte en bred oversikt over Russlands plass i verden. Den distinkte ambivalensen fra 1990-tallet mellom å se Europa som noe annet og noe som skulle emuleres i noen henseender dominerte artikkelen, som er verdt å sitere utførlig:

Det viktigste er at den sovjetiske makten ikke lot landet utvikle et blomstrende samfunn som kunne utvikle seg dynamisk, med frie folk. Først og fremst førte den ideologiske tilnærmingen til økonomien at landet vårt i økende grad lå bak (*otstavanie*) utviklede land. Det er bittert å innrømme at vi i nesten sju tiår reiste ned en blindvei, som førte oss vekk fra sivilisasjonens hovedspor [...] Erfaringen fra 1990-tallet viser tydelig at [...] den mekaniske kopieringen av erfaringer fra andre land, vil ikke bringe oss utvikling. [...] Russland vil ikke snart, om noensinne, bli en kopi av for eksempel USA eller Storbritannia, hvor liberale verdier har dype røtter i tradisjoner. For oss så har staten, med dets institusjoner og strukturer, alltid spilt en utelukkende viktig rolle i livet til landet og dets folk. For russeren (*rossiyanin*) er en sterk stat ikke en anomali, ikke noe som han må streve med, men det motsatte, en kilde til og garanti for orden, samt initiativtageren og den viktigste drivkraften for enhver endring. Dagens russiske samfunn forveksler ikke en sterk og effektiv stat med en totalitær en.²¹

Dette er en typisk posisjonering for en politiker: det er et nikk til den liberale representasjonen

²¹ Vladimir Putin, «Rossiya na Rubezhe Tysyacheletii», *Nezavisimaaia Gazeta*, 30 Dec 1999, http://www.ng.ru/politics/1999-12-30/4_millennium.html, lest 12 Dec 2015.

- Europa utgjør "sivilisasjonens hovedspor" – og det er et nikk til den fremmedfiendtlige nasjonalistiske representasjonen – Russland må ha en sterk stat og følge sin egen vei. På samme måte skiftet Putin i løpet av 2000-tallet mellom å insistere på at Russland var en europeisk makt, men også en eurasiatisk en.²² Det mest påfallende med denne talen er likevel at statsoverhodet snakker om staten han styrer som om den har en usammenhengende historie. Enhver politisk entitet må per definisjon ha en eller annen form for "oss" som deles, i det minste av eliten. "Oss"-heten må indikere at et antall relevante identiteter alle er bundet sammen i konseptet om et oss eller vi med en grad av varighet i tid og rom. Det går da imot denne kjernemetaforen om en politisk entitets enhet i tid å se tidligere instanser av denne enheten som dårlige.²³ Når det likevel skjer, som det gjorde i den russiske statsministeren Vladimir Putins Millenniums-tale, er det tydelig at det er et problem, og at ressurser vil bli brukt for å adressere det problemet. Med andre ord, så kan vi vente oss diskursiv endring. En slik endring kom da også relativt raskt. Innen 2005, på begynnelsen av hans andre presidentperiode, hadde Putins representasjon av Russlands forhold til Europa utviklet seg og fått mer temporal sammenheng. For eksempel, i hans seneste "Årlige tale til Russlands Føderalforsamling", understrekte Putin hvordan "fremfor alt er Russland en "stor europeisk makt" som over tre århundrer hadde passert hånd i hånd med andre europeiske land.

gjennom Opplysningstidens reformer, vanskelighetene ved fremdvoksende parlamentarisme, kommunale og rettslige grener, og etableringen av et tilsvarende

²² Thorun, *Explaining change*, s. 35 *et passim* argumenterer for at det øverste statlige personellet vektla Eurasia mindre da Putin kom til makten, men gir ingen beviser for å understøtte påstanden. Se også Dunlop, «Aleksandr Dugin's Foundations».

²³ Et viktig unntak er Tyskland etter andre verdenskrig; se Ole Wæver, «European Security Identities» *Journal of Common Market Studies* 34 (1), 1996: 103-132.

juridisk system. Steg for steg, bevegde vi oss sammen mot å anerkjenne og utvide menneskerettigheter, mot universell og lik stemmerett, mot å forstå behovet for å se til de svake og fattige, mot kvinners frigjøring, og andre sosiale mål. Jeg gjentar: vi gjorde dette sammen, noen ganger bak og noen ganger foran europeiske standarder.²⁴

Plutselig så hadde ikke Russland lenger en usammenhengende historie. Historien var snarere en slags sammenhengende marsj, det skjer "steg for steg". En nøkkelfrase når det gjelder Europa er at "vi bevegde oss sammen"; Russland og Europa trer frem på parallelle spor. Legg merke til hvordan Putin i 1999 understrekte at Russland hadde en historie om å "ligge bak" Europa, mens i 2005 er Russland og Europa snarere to marsjerere som bytter på å være feltets hare. I løpet av kun fem år, så har representasjonen av århundrer med russisk-europeiske relasjoner blitt grundig reforhandlet. I hans berømte Munchen-tale, så avsluttet Putin lett sarkastisk med å bemerke at europeiske formaninger om at Russland burde ta en mer aktiv rolle i verden knapt var nødvendig, gitt at "Russland er et land med en historie som strekker seg over mer enn 1000 år og vi har praktisk talt alltid brukt vårt privilegium til å føre en selvstendig utenrikspolitikk".²⁵

Russland, en dekkbetegnelse for en temporal og usammenhengende rekke av forskjellige politiske entiteter, har ikke bare blitt en enhet på tvers av et helt årtusende, men også en som alltid har hatt enn sammenhengende utenrikspolitikk. Som en kunne forventet fra en leder som

²⁴ Vladimir Putin, «Poslanie Federal'nomu Sobranuyu Rossiyskoy Federatsii» (2005), www.kremlin.ru, lest 8 Jan 2016; Andrei P. Tsygankov, «Finding a civilizational idea: "west", "Eurasia", and "Euro-east" in Russia's foreign policy», *Geopolitics* 12: 3, 2007, s. 385.

²⁵ Vladimir Putin, «Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy, February 10, 2007», http://archive.kremlin.ru/eng/speeches/2007/02/10/0138_type82912type82914type82917type84779_118123.shtml, lest 26 Feb 2016.

søker å legemliggjøre den staten som han leder, utvikler Putins taler seg i samme fart som den russiske debatten mer generelt. I 2003 uttalte Anatolij Chubajs, en av Russlands ledende selvproklamerte vestligvendte, at Russlands skjebne var å være et imperium, men at det burde være et liberalt imperium. Dette var nytt for denne perioden, for ønsket om å se Russland som et "normalt land" – altså en europeisk form for nasjonalstat – hadde vært det konstituerende elementet for en vestliggjørende representasjon, artikulert i direkte opposisjon til den nasjonalistiske ideen om at Russland alltid hadde vært og alltid burde være en eksepsjonell og imperiell stormakt. Den vestliggjørende representasjon var med andre ord i ferd med å bevege seg nærmere den nasjonalistiske posisjonen. Dette var indikativt for hvordan bredden i den russiske debatten om Europa hadde krympet. Det er imidlertid et viktig unntak, og det er knyttet til uttalelser og aksjoner som krever frie valg. Særlig etter presidentvalget i 2008 var det store demonstrasjoner i Moskva og St. Petersburg med et bredt spekter av opposisjonsfigurer representert. Statlige tjenestemenn sammenliknet gjentatte ganger disse aktivitetene med forløpene til de såkalte fargerevolusjonene i det tidligere Sovjetunionen, særlig "orangerevolusjonen" i Ukraina i 2004, som resulterte i en liberal president. Den 6. mai 2012, under en massedemonstrasjon på Bolotnaja-torget i Moskva, bestemte staten seg for å sette en stopper for disse aktivitetene og aksjonerte for å slå ned på protestene.²⁶ Det ble gitt en rekke lange fengselsstraffer. Nesten fire år etter, var det fremdeles mer enn to dusin mennesker i fengsel i påvente av dom. Snetkov har foreslått at denne bevegelsen tok over for terrorister som den oppfattede største trusselen mot regimet og intern sikkerhet, og at

²⁶ Samuel Greene, «Beyond Bolotnaia: bridging old and new in Russia's election protest movement», *Problems of Post-Communism* 60: 2, 2013, ss. 40-52

demonstrasjonene var avgjørende for å dytte staten nærmere en nasjonalistisk posisjon mot Europa.²⁷

Staten handlet imidlertid også imot uttalte nasjonalister. En spesialoperasjonsobers, Vladimir Khachkov, som mente at Russland var okkupert av en jødisk-frimurerkonspirasjon, fikk en 3-årig fengselsdom for forsøk på å drepe den ledende liberaleren Anatolij Chubajs i 2005.

Staten brøt også opp en rekke nasjonalistiske demonstrasjoner, inkludert såkalte Russiske Marsjer. Denne formen for bred statlig kontroll og sanksjonering av debatten er ikke bare i full overenstemmelse med russiske tradisjoner. Det er også i tråd med et generelt Weberiansk syn på staten som institusjonen som forsøker å heve seg over sammenstøtende sosiale krefter, for å bevare sosial orden. Det viktigste å påpeke her er at denne statlige kontrollen åpenbart tjente *enten* liberalere eller nasjonalister. Det stødige skiftet i balansen mellom de to kan ikke tilskrives statsintervensjon alene, men må tilskrives den økende appellen til fremmedfiendtlig nasjonalisme.

Den fremmedfiendtlige nasjonalistiske representasjonen forble dynamisk på minst tre måter. For det første, så fortsatte den å vinne terreng i debatten generelt, og tvang dermed noen av de vestligvendte til å ta til seg enkelte av dets elementer for å ikke bli marginalisert, da senteret for debatten bevegde seg nærmere nasjonalisme. For det andre, så fortsatte det å innordne seg spirituelle nasjonalister, så den ble den sterkeste av kun to viktige representasjoner, ikke tre. For det tredje, så klarte den å skape elementer som fremsto som nye. Jeg skriver "fremsto",

²⁷ Aglaya Snetkov, «When the internal and external collide: a social constructivist reading of Russia's security policy», *Europe-Asia Studies* 64: 3, s. 534.

fordi de to viktigste elementene var ikke historisk nye, men heller oppgulp av eldre og nå nesten glemte russiske representasjoner av Europa. De to viktigste elementene er tett knyttet sammen, og går for det første ut på at Europa rotner, og for det andre, at denne forråtningen innebærer at Europa er et falsk Europa. Det ekte Europa er derimot fremdeles i live, først og fremst i Russland selv, men også i det russlandsvennlige europeiske ytre høyre.

Representasjonen av Europa som "rotten" (*gniloy, gnilyushchiy*) kom tilbake fra en 150-år lang dvale med full hevngjerrighet i den andre delen av 2000-tallet. De spesifikke praksisene som ble fremkalt for å demonstrere råttnehet var nok en gang av seksuell karakter. I 1869, som en kommentar på populariteten til CanCan og operetter, ble populisten Mikhajlovskij minnet om Europa i den tiden "hvor paven levde i incenstøse relasjoner med mødre og søstre, og hadde bordeller", og "da romerske cæsarer hadde offentlige bryllup med menn".²⁸ I tilbakevendingen var fokuset igjen på homoseksualitet,²⁹ men også transseksualitet, pedofili, incest og så videre. Disse praksisene varslet "Europas fall", slik en overskrift i *Izvestia* (11. oktober 2007) lød.³⁰ Den russisk-ortodokse kirken har vært særlig aktiv i å argumentere for at bare ved å kjempe mot de fremvoksende europeiske normene om aksept for homoseksualitet og homofilt ekteskap kan "russisk sivilisasjon bidra til å bygge et fredelig og sivilisert liv på planeten", som daværende metropolitt Kirill uttalte i 2006.³¹ Patriarken selv valgte endog

²⁸ James H. Billington, *Mikhailovskiy and Russian populism* (New York, NY: Oxford University Press, 1958), s. 77.

²⁹ For et eksempel fra 2007, se «Kakaya-to v derzhave Datskoi gnil'?»», *GlobalRus.no*, 6 November 2007, <http://www.globalrus.ru/opinions/784449/news/>, lest 4 Feb 2016; og fra 2008, se «Gomoseksualism pokhoz na Rak Obshchestva?»», <https://otvet.mail.ru/question/12765280>, accessed 4 Feb 2016.

³⁰ Se «Zakat Evropy», *Izvestia*, 11 October 2007, <http://izvestia.ru/news/329597>, accessed 4 Feb 2016. For en diskusjon, Oleg Riabov and Tatiana Riabova (2014) «The Decline of Gayropa? How Russia Intends to Save the World» *Eurozine*, 5 February 2014, tilgjengelig på <http://www.eurozine.com/articles/2014-02-05-riabova-en.html>, lest 20. februar 2016.

³¹ «Ustanavlivat» ugolovnoe nakazanie za evtanaziyu - nepravil'no, zayavil mitropolit Kirill», *Izvestiya*, 4 April 2006, <http://izvestia.ru/news/375872>, lest 4 Feb 2016.

dette som sitt hovedtema da han snakket med Europarådet det påfølgende året.³² President Putin tok opp denne representasjonen i 2013 da han uttalte at euro-atlantiske land gikk gjennom en "moralsk krise" ved å "implementere politikk som sidestiller store familier med homofile partnerskap, tro på Gud med tro på Satan", og det har siden vært en del av statens representasjon av Europa.³³ Nok en gang, i det balansen i debatten mellom liberale og fremmedfiendtlige nasjonalistiske perspektiver gikk i favør av sistnevnte, fulgte staten etter.

Hele poenget med metaforen om råttnehet er at det ikke er noen annen fremtid enn dekomposisjon. Hva kan det da bli av rotne Europa? Logisk sett, kan det kun være et svar: Europa må bli gjenopprettet og fornyet. Det rotne, dekadente Europa er et Europa som har forlatt dets sanne karakter. Det er et falsk Europa. Hva kan da være mer logisk enn at Russland, med dets sosiale konservatisme, er den siste ekte europeiske nasjonen, og at Russland vil bringe fornyelse til det Falske Vestlige Europa? Denne ideen om overlegenhet, som også var grunnlaget for Bolsjevikenes syn på Europa (det ekte, proletariske Europa jagde ut det falske, rotne, borgerlige Europa), kom nå tilbake med full kraft. Gleb Pavlovskij hevdet at Russland er en "bedre europeer enn Europa selv".³⁴ Dmitrij Rogozin, daværende NATO-ambassadør, skrev i den nasjonalistiske avisen *Zavtra* at "Russland er også Europa, uten "homofilt" styre, pederastiske ekteskap, punk-massekultur og underdanigheten for USA. Vi er sannelig ekte europeere."³⁵ For Rogozin så er det endelige beviset for Europas dekadens at

³² «Patriarkh vseya Rusi [Aleksiy II] prizval PACE ne pooshchryat gomoseksualizm», *Izvestiya*, 2 October 2007, <http://izvestia.ru/news/410121>, accessed 4 Feb 2016.

³³ <http://en.kremlin.ru/events/president/news/19243>, 19 September 2013.

³⁴ Gleb Pavlovski, «"Rossiya vse eshche ishchet svoy rol" v mire», *Nezavisimaya gazeta*, 31 May 2004; se også Andrei P. Tsygankov, «Finding a civilizational idea», 394.

³⁵ Vittorio Strada, «Posle imperii: staraya I novaya Rossia», *Vtoraya Nayigatsia: Almanach*, No. 10 (Khar'kov: Prava Liudiny, 2010). <http://library.khpg.org/files/docs/1293605762.pdf>, lest 20 Jan 2016. Se også *Zavtra*, "«Est» i drugaya Evropa" (2014), <http://zavtra.ru/content/view/est-i-drugaya-evropa>; Stephen White and

europere ser ut til å se på russere ikke som europeere, men som noe fra det ytre rom, som "kosmonauter".³⁶

Hvis vi spør hvordan denne metaforen om Europa som "rotten" kom tilbake, støter vi igjen på den viktigste fremmedfiendtlige nasjonalisten, Aleksandr Dugin. I en bok fra 1994 med tittelen "Den konservative revolusjonen", argumenterte han for at "liberaliseringen av sex, pornografi, feminisme, homoseksualitet, og moten med Freudianisme og psykoanalyse er en del av prosessen med tvungen vestliggjøring av verden. Denne "æraen av gynokrati [kvinnestyre]" varsler om "kastringen" av menn, og med det, forsvinningen av tradisjonelt samfunn".³⁷

Som jeg bemerket tidligere, så ble den fremmedfiendtlige nasjonalistiske representasjonen av Europa smidd inn i en sammenhengende representasjon fra ulike biter og deler, hvor mesteparten var fra fascistiske og kommunistiske tradisjoner, av Dugin og andre i løpet av de turbulente 1990-årene.³⁸ Under Putin, som eksemplifisert med hva som skjedde med den offisielle adopteringen av representasjonen av Russland som "Sanne Europa", ble det enda mer dominerende. I 2012-2013, fulgte staten opp sin gradvise glidning mot en fremmedfiendtlig nasjonalistisk posisjon ved å helhjertet omfavne en slik posisjon. En

Valentina Feklyunina, *Identities and foreign policies in Russia, Ukraine and Belarus: the other Europe* (London: Palgrave Macmillan, 2014), s. 112-114.

³⁶ Dimitriy Rogozin, *Yastreby mira: Dnevnik russkogo posla* (Moscow: Al'pina non-fikshn, 2010), s. 397.

³⁷ Laruelle, "Aleksandr Dugin", s. 134.

³⁸ En autoritet på russisk nasjonalisme som Verkhovskij identifiserer til og med den nasjonale "hovedstrømmingen" som "typisk orientert mot diverse neo-fascistiske ideer og rasistisk vold". Alexander Verkhovsky, «Radical nationalists from the start of Medvedev's presidency to the war in Donbass: true till death?», in Pål Kolstø and Helge Blakkisrud, eds., *The new Russian nationalism: imperialism, ethnicity and authoritarianism 2000-15* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2016), s. 76.

konsekvens av statens skifte var en ytterligere radikaliserings av den fremmedfiendtlige nasjonalistiske representasjonen av Europa. Som jeg bemerket i introduksjonen til dette avsnittet, gikk sentrale bærere av denne representasjonen ut med en kritikk av staten for å ikke være avgjørende og faste nok i sin støtte for det som etter alle formål var en krig. Staten svarte ikke på denne kritikken, men i februar 2016 uttalte Russlands statsminister Dmitrij Medvedev at Russland og Vesten kunne gå inn i en "ny kald krig".³⁹

Samfunnsdebatter avgjør ikke utenrikspolitiske beslutninger, men det generelle innholdet av politiske debatter har den effekten at det gjør noen handlinger enklere å legitimere enn andre. En kan ikke hevde at samfunnskiftet mot fremmedfiendtlig nasjonalisme førte til Russlands annektering av Krim i 2014, dets remilitarisering, dets dvelende støtte for ukrainske separatister, intervensjonen i Syria i 2016 eller andre konkrete handlinger i det siste tydelige skiftet fra samarbeid mot konfrontasjon med Europa eller Vesten. Av samme grunn kan Andrej Tsygankov nok ha rett i at "selv om Putins retorikk absolutt i økende grad er nasjonalistisk, er den ment mer for å skulle nå ut til tradisjonelle kritikere av staten, enn for å trofast følge anbefalingene deres".⁴⁰ Vi har ingen måte å vite det på. Det vi imidlertid vet er at den fremmedfiendtlige nasjonalismen og den konfronterende utenrikspolitikken er gjensidig forsterkende. I tråd med dette, så var 2014 også året da den grunnleggende fremmedfiendtlige avvisningen av Europa for første gang siden slutten av den kalde krigen ble artikulert av et statlig organ. 10. januar 2014 publiserte avisen *Izvestija* i sin helhet Kulturdepartementets utkast for en overordnet russisk kulturpolitikk. Dokumentet understrekte Russlands

³⁹ As reported worldwide, for example: «Russian PM Medvedev says new cold war is on», 13 February 2016, <http://www.bbc.com/news/world-europe-35569094>, lest 14 Feb 2016.

⁴⁰ Andrei Tsygankov, «Vladimir Putin's last stand: the sources of Russia's Ukraine policy», *Post-Soviet Affairs* 31: 4, 2015, s. 295.

særegenhet og vitalitet, og med henvisning til russiske tenkere som Danilevskij og Gumilev, men også Arnold Tojnbée og Samuel Huntington, kontrasterte de det med Europa ved å hevde at Russland "må sees som en unik og autonom sivilisasjon som verken hører til "Vesten" ("Europa"), eller "Østen". Denne posisjonen kan oppsummeres i en tydelig formulering: "Russland er ikke Europa"⁴¹.

Det skal imidlertid bemerkes at staten ikke fikk siste ord på denne hovedformuleringen. I en uttalelse signert av alle 27 medlemmer av det Videnskapelige Råd ved Instituttet for filosofi på Vitenskapsakademiet, ble det hevdet at Kulturdepartementets utkast ikke bare var under studentnivå, men også falskt.⁴² Som et resultat av denne kritikken, ble frasen om at Russland ikke var Europa fjernet fra dokumentet. Den russiske debatten om Europa fortsetter.

Som tilfellet har vært siden dets begynnelse, er den russiske debatten om Europa en debatt om hva Russland selv burde være. Viacheslav Morozov oppsummerer godt hva det betyr på nåværende tidspunkt at Europa er en av Russlands konstituerende yttersider når han skriver om de innenrikspolitiske konsekvensene av statens tilnærming til fremmedfiendtlig nasjonalisme siden 2012-2013:

Kremlins hele konservative skifte kommer ned til lite annet enn en offensiv mot "den femte kolonnen". Denne betegnelsen sauser sammen alle "freaks" – *Pussy Riot*

⁴¹ Russian Ministry of Culture, «Materialy i predlozheniya k proektu osnov gosudarstvennostoy kul'turnoy politiki», printed in *Izvestiya* 10 January 2014, <http://izvestia.ru/news/569016>, accessed 5 Feb 2016, s. 3.

⁴² «Zayavlenie chlenov Uchenogo Soveta Instituta Filosofii PAN o kontseptsii osnov kul'turnoy politike», April 2014, http://iph.ras.ru/cult_polit.htm, accessed 5 Feb 2016. Jeg takker Sverre Rustad for å vise meg denne kilden.

(punkbandet), NGOer, intellektuelle, akademikere støttet av utenlandsk finansiering [homoseksuelle, feminister]. De blir alle stemplet som vestlige samarbeidspartnere, hvis hovedmål er å underminere russiske tradisjonelle verdier. Samtidig så pleier de verdiene som det kjempes for å havne i bakgrunnen, mens den episke kampen mot onskapens krefter står i sentrum; for myndighetsstøttende krefter, av alle farger, er den nasjonale interessen redusert til anti-vestlighet.⁴³

Siden denne europeiske yttersiden fremstilles som underlegen i nåtiden, er det også et forsøk på å fremstille den som underleggen i fortiden. I dagens Russland blir historie i svært omfattende grad skrevet om, være det i skoletekstbøker, utstillinger eller monumenter. Som tilfellet var i sovjettiden, har det igjen blitt vanlig å argumentere for at det meste som er europeisk har opphav i Russland. For å ta et eksempel, så argumenterte Egor Kholmogorov nylig at den "russiske nasjonale bevisstheten ikke er yngre, men eldre enn den tyske, franske og engelske. Det er den eldste av alle modern europeiske nasjoner."⁴⁴ Hva gjelder utenrikspolitikk, var den umiddelbare konsekvensen av dette skiftet konfrontasjonen med nabolandet Ukraina og en åpent konfrontatorisk politikk mot Vesten.

I 1991 dominerte den liberale historien om Russland og dets forhold til Europa.

Fremmedfiendtlige nasjonalister var én av flere andre og marginaliserte posisjoner.

⁴³ Viatcheslav Morozov, «What is the meaning of “national” in the Russian debate about the national interest?», Policy Memo, *Ponars*, www.ponarseurasia.org/sites/default/files/policy-memos/pdf/Pepm414_Morozov_Jan2016pdf.

⁴⁴ Egor Kholmogorov «Rossiya -- rodina mamontov i patriotov» *Russkiy dozor*, 10 April 2016, <http://rusdozor.ru/2016/04/10/rossiya-rodina-mamontov-i-patriotov-egor-xolmogorov/>.

Konklusjon

Det som er slående med debatten om Europa siden Sovjetunionens fall, er imperativet om å holde tritt, eller falle sammen. I evolusjonsteori er dette referert til som det Røde Dronnings syndrom: man må løpe for å forbli i samme posisjon.⁴⁵ Dette forklarer hvorfor Europa gjennom flere århundrer har vært Russlands primære Andre: Europa fortsatte å produsere nye måter å arrangere politiske enheter på, hvilket Russland ikke kunne ignorere. Staten ble tvunget til å svare på grunn av selve statssystemets natur.

Hvis dette forklarer sammenhengen i fokuset på Europa, forklarer det ikke invariansen i posisjoner. En annen faktor som langt på vei forklarer det, er en konstant i den generelle russiske debatten selv: at Russland må være en stormakt, ellers vil det være ingenting.⁴⁶ Det som har stått på spill for alle deltagere er ikke bare hvordan en skal holde tritt med generelle europeiske utviklinger, men hvordan en kan gjøre det på en måte som vil sikre Russlands posisjon som stormakt. Det har vært manglende konsensus om hva det betyr å være en stor eller storslått stat, hvor nasjonalister har foretrukket en sterk, kommanderende leder som blir adlydd alene i kraft av være leder, og hvor vestligvendte har foretrukket et deliberativt system hvor rettferdige og frie valg utgjør den viktigste legitimerende mekanismen. Den russiske debatten har også hatt problemer med å omfavne de to subjektposisjonene som har blitt gitt til nye medlemmer til det europeisk-sentrerte statssystemet: enten er du lærling, eller barbar.⁴⁷ Disse to subjektposisjonene har markert de ustabile søylene ved debatten. Uttalelser om at

⁴⁵ Matt Ridley, *The red queen: sex and the evolution of human nature* (London: Penguin, 1984).

⁴⁶ Se n. 8.

⁴⁷ Se Iver B. Neumann, *Uses of the Other. The «East» in European Identity Formation* (Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1999); Martin Malia, *Russia Under Western Eyes: From the Bronze Horseman to the Lenin Mausoleum* (Cambridge, MA: Belknap, 2000).

Russland ville måtte lære fra, eller til og med måtte gå på skole hos Europa, bli et normalt land, bli med [igjen] i sivilisasjonen osv. har vært ute av takt med det underliggende premisset om at Russland enten må være stort eller intet, fordi stormakter går ikke på skolen. Tvert imot, de viser veien og lærer andre. På samme vis, har det å skulle omfavne posisjonen som barbar – det vil si, som mindreverdig i øynene til europeiske stormakter – vært utelukket, fordi en slik posisjon utelukker muligheten for å kunne bli anerkjent av de ledende maktene i Europa som likeverdig med dem. Resultatet av den iboende ustabiliteten til disse to ekstreme posisjonene er at debatten stort sett har spilt seg ut i rommet mellom dem. I stor grad forklarer dette den relative stabiliteten i posisjoner om Europa over århundrer.

Men likevel har det vært variasjon. Hvordan kan en forklare det? Hvis den viktigste underliggende faktoren som driver debatten er den sosialt oppfattede tilbakeligheten, så blir det viktig å forstå akkurat hvor tilbakeliggende russere har oppfatet landet deres som, og i hvilken grad det har blitt oppfattet som et handicap eller en fordel.⁴⁸ Jo mer intenst tilbakeligheten er følt som et sosialt fakta, jo sterkere er ønsket om å ta igjen Vesten. I særskilte telfeller har det til og med vært forsøk på å planlegge å ta over Vesten (1930-årene er her hovedeksempelet). En ytterligere faktor i så henseende er at tilbakeligheten oppleves ulikt av ulike grupper i den politiske enheten. Det er ikke tilfellet at jo mer informert en har vært om europeisk utvikling, jo mer oppmerksom har en vært på utfordringene ved tilbakelighet. All innovasjon i representasjoner av Europa – uavhengig av hvorvidt Europa er noe som skal emuleres eller noe som en bør trekke seg vekk fra – har blitt gjort av eliter.

⁴⁸ Alexander Gerschenkron, «Economic development in Russian intellectual history of the nineteenth century», in *Economic backwardness in historical perspective. A book of essays* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1962).

Det er dog tilfellet at jo mindre informert om utviklingene i vesten, jo mer avvisende har en vært over behove for å ta det som foregår der i betraktning. Resultatet av dette har blitt mest treffende beskrevet av Jurij Lotman.⁴⁹ Eliter i Russland og andre land som befinner seg i strukturelt tilbakeliggende posisjoner innen statssystemet vil til tider forsøke å hente seg inn. Disse forsøkene vil bli møtt med reaksjoner fra nasjonalistiske eliter, som vil ha lett for å mønstre bred støtte fra ikke-eliter for å motstå endringer på bakgrunn av lokale tradisjoner. Det mest tydelige eksempelet på dette finner vi i den iranske revolusjonen i 1979, men den samme logikken gjelder i det russiske tilfellet. Denne logikken vil også utgjøre en regularitet i hvordan staten representerer vesten. I perioder når staten omfavner en vestliggjørende posisjon, har den pleid å se til eliter for støtte, mens i perioder når den har omfavnet en nasjonalistisk posisjon, har den vendt seg til ikke-eliter. Et tydelig eksempel på denne logikken kan observers fra de seneste årene: på slutten av det 20. århundre så staten primært til urbane eliter. I det 21. århundre, har den i økende grad lent seg på ikke-eliter.

Å velge ikke-eliter som ens base har en kostnad, for eliter er per definisjon de som implementer endring og dermed skaper politisk dynamisme og økonomisk vekst. Hvis tilbakeliggighet utgjør et imperativ for sosial endring, og sosial endring betyr å emulere vesten, så vil det å stenge ned eliteaktivitet være en garanti for at tilbakeliggigheten vil fortsette, og sanssynligvis også vokse. Her har vi nok en mekanisme som har ført til variasjon. Med jevne mellomom – i det 20. århundre alene kan Stolypin-reformene fra 1900-tallet, *Den nye økonomiske politikken* fra 1920-tallet, Lieberman-reformene fra 1960-tallet, perestrojka fra 1980-tallet og reformene fra 1990-talle nevnes – har staten forsøkt å ta igjen vesten ved å

⁴⁹ Yuriy Lotman, *Culture and explosion* (Berlin: Mouton de Gruyter, [2004] 2009).

lette på restriksjonene på økonomisk produksjon. Sagt på en annen måte, så har den bevegde seg nærmere den måten å tenke om politikk på som utviklet seg i Europa i det 18. århundre, hvor staten må sørge for at samfunnet produserer så mye som mulig ved å åpne opp for sivilsamfunnets selv-organisering.

Det grunnleggende problemet med en slik strategi er at ved å åpne opp for nye økonomiske agenter, kan nye *politiske* agenter også utvikles, fordi økonomisk makt lett blir oversatt til politisk makt.⁵⁰ Siden en viktig del av den russiske diskursen har vært at Russland burde være en stormakt, og siden "stor" har blitt forstått som paternalistisk, i betydningen av å kunne legge lover for andre agenter, har en pluralistisk politisk situasjon konsistent blitt sett på som en direkte trussel mot den sterke staten.⁵¹ Denne anti-liberale tesen har ikke bare skilt den russiske politiske tenkningen fra den bredere europeiske tradisjonen. Det har også vært en viktig faktor i å dempe forsøk på økonomiske reformer. Hver gang staten har forsøkt å liberalisere det økonomiske liv, har den jobbet i henhold til intensjon, i den betydning at nye økonomiske agenter har dukket frem. I det disse agentene uungåelig nok har forsøkt å konvertere deres økonomiske ressurser til politisk makt, har staten fått panikk, og nedlagt reformen.⁵² Som et resultat, har den russiske tilbakeviggenheten fortsatt. Det seneste eksempelet på denne logikken kom på 1990-tallet, i det staten bemidlet så-kalte oligarker. I det disse oligarkene gikk videre med å ikke bare innovere, slik staten hadde intentert, men også å domineer det politiske rom, tok staten makten sin tilbake. Så lenge en fremvoksende gruppe innovatører har en smal sosial base, kan dette gjøres relativt enkelt, og det kan endog

⁵⁰ Dog ikke nødvendigvis lett, slik den kinesiske erfaringen siden 1979 demonstrerer.

⁵¹ Lenin refererte til dette som *kto-kogo*; hvem kommanderer hvem

⁵² Moshe Lewin, *The Gorbachev Phenomenon: A Historical Interpretation* (Berkeley, CA: University of California Press, 1987).

være populært. Problemet er at den økonomiske tilbakeslag som reformene og innovasjonen var ment å bremse kommer tilbake til utgangspunktet, der innovasjonen står stille. Så lenge staten ikke kan tolerere uavhengige maktbaser og den sosiale makten til disse basene forblir for svak for at de kan bevares, vil den grunnleggende strukturelle utforingen som Europa og vesten utgjør for Russland forbli den samme.